

MICHAŁ WANTOŁA

UNIwersytet Jagielloński
Wydział Prawa i Administracji
Katedra Prawa Karnego
E-MAIL: MICHALWANTOLA@GMAIL.COM

Odpowiednie stosowanie okoliczności wyłączających odpowiedzialność karną wobec przewinień dyscyplinarnych

STRESZCZENIE

Autor zakłada zasadność rozróżnienia pojęć odpowiedzialności karnej sensu stricto i odpowiedzialności karnej sensu largo (odpowiedzialności represyjnej). Konstytucyjne gwarancje w zakresie prawa karnego odnoszą się do każdego rodzaju odpowiedzialności represyjnej, w tym do odpowiedzialności dyscyplinarnej.

Przepisy prawa dyscyplinarnego najczęściej przewidują nakaz odpowiedniego stosowania uregulowań kodeksu postępowania karnego, nie odnosząc się do kwestii stosowania przepisów kodeksu karnego. W doktrynie oraz orzecznictwie, uwzględniając przeważnie argumenty funkcjonalne, najczęściej przyjmuje się możliwość stosowania przepisów prawa karnego materialnego w postępowaniu dyscyplinarnym.

Z uwagi na racjonalność reakcji prawnej przewidzianej przepisami prawa dyscyplinarnego szczególnie istotne jest rozstrzygnięcie kwestii odpowiedniego stosowania przepisów formułujących okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną. Autor proponuje spojrzenie na ten problem nie tylko z perspektywy wykładni funkcjonalnej, ale też w oparciu o analizę normatywną i teoretyczno-dogmatyczną. Dochodzi do wniosku, że możliwe jest odpowiednie stosowanie tych przepisów w postępowaniu dyscyplinarnym.

W tekście rozważane są również konsekwencje normatywne wprowadzania uregulowań nakazujących odpowiednie stosowanie konkretnych przepisów ustawy karnej materialnej wobec przewinień dyscyplinarnych. Sformułowany zostaje postulat de lege ferenda o zasadności wprowadzania uregulowań nakazujących odpowiednie stosowanie wszystkich przepisów kodeksu karnego, z wyjątkiem enumeratywnie wyliczonych przepisów nieprzystających do danych uregulowań dyscyplinarnoprawnych.

SŁOWA KLUCZOWE

odpowiedzialność dyscyplinarna, przewinienie dyscyplinarne, odpowiedzialność represyjna, analogia w prawie, odpowiednie stosowanie przepisów, okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną

Uwagi ogólne

Pojęcia „odpowiedzialność karna” i „prawo karne” są wysoce niedookreślone. Oczywiście ustawodawca zwykły może – i powinien – precyzować, co rozumie pod pojęciem odpowiedzialności karnej czy przepisów prawa karnego. Tak też czyni ustawodawca polski, wskazując, że odpowiedzialność za przestępstwa i przestępstwa skarbowe jest odpowiedzialnością karną, nie używa natomiast przymiotnika „karny” odnośnie do odpowiedzialności ponoszonej w związku z popełnieniem wykroczenia lub wykroczenia skarbowego (zob. art. 1 § 1 k.k., art. 1 § 1 k.k.s. i art. 1 § 1 k.w.). Nie znajdujemy tego przymiotnika także w przepisach regulujących odpowiedzialność dyscyplinarną w polskim porządku prawnym. Określenie to zostało, wbrew pierwotnym planom, pominięte w tytule ustawy z dnia 28 października 2002 roku o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary¹.

Dookreślenie pojęcia odpowiedzialności karnej przez ustawodawcę zwykłego nie oznacza bynajmniej, że znaczenie nadane przez niego temu pojęciu należy odnosić do sformułowań użytych w ustawie zasadniczej (konstytucji). Ustawodawca może z pojęciem odpowiedzialności karnej wiązać określone gwarancje materialnoprawne i procesowe, ustawodawca zwykły ma zaś swobodę w przyjmowaniu szczegółowych rozwiązań, umożliwiających realizację konstytucyjnych praw i wolności.

Pierwszym i podstawowym wyróżnikiem prawa karnego powinno być jego nastawienie na zadanie dolegliwości sprawcy naruszenia normy prawnej. Osoba, która naruszyła prawo i wyrządziła tym samym szkodę społeczeństwu, powinna zostać poddana sankcji, która swoją dolegliwością winna przewyższyć wyrządzony przez nią uszczerbek w dobrach społecznych. Ten element represji wiąże się nieodłącznie z prewencyjnym nastawieniem norm prawa karnego, ich ukierunkowaniem na przyszłość, skłanianiem obywateli do przestrzegania prawa². Normy prawnokarne winny być przestrzegane nie tylko ze względu na konieczność dania posłuchu władzy, ale powinny też oddawać pewien pierwiastek materialny, wyrażający się w tym, że służą one do ochrony cennych dla społeczeństwa wartości (dóbr). W tym wyraża się funkcja ochronna prawa karnego³.

¹ DzU z 2014 r., poz. 1417 z późn. zm. Zob. uwagi M. Filara w: *System Prawa Karnego*, t. 1: *Zagadnienia ogólne*, red. A. Marek, Warszawa 2010, s. 415; a także wyrok TK z dnia 3 listopada 2004 r. sygn. akt K 18/03, OTK ZU-A 2004, nr 10, poz. 103.

² Por. W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010, s. 25.

³ Zob. np. *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, t. 1: *Komentarz do art. 1–116 k.k.*, red. A. Zoll, Warszawa 2010, s. 34.

Charakter dóbr, którym należy zapewnić ochronę, jest na tyle zróżnicowany, że uzasadnia podziały w ramach tak określonego prawa karnego (*sensu largo*) i osobne uregulowanie poszczególnych jego działów. Dobra o znaczeniu podstawowym, jak życie, zdrowie, mienie czy wolność, zasadniczo powinny być chronione za pomocą prawa karnego *sensu stricto*, cechującego się najbardziej dolegliwą reakcją na bezprawne zachowanie sprawcy. Ochronę tych samych dóbr, ale wysuniętą dalej na przedpole ich naruszenia albo wiązaną z mniejszymi w nich uszczerbkami, można powiązać z prawem wykroczeń, operującym dużo łagodniejszymi sankcjami. Interesy fiskalne państwa będą chronione przede wszystkim przez prawo karne skarbowe, regulujące kwestię odpowiedzialności za przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe. Zbliżona wartość, tj. dyscyplina finansów publicznych, będzie chroniona przez unormowania dotyczące odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny budżetowej, które również zaliczane są do prawa karnego *sensu largo*⁴.

Wątpliwości może budzić charakter odpowiedzialności dyscyplinarnej. Są one uzasadnione tym bardziej, im więcej jest grup zawodowych jej podlegających, im więcej ustaw ją reguluje i im bardziej są one zróżnicowane⁵. Można mówić o prawie dyscyplinarnym jako takim⁶, ale jego wewnętrzne zróżnicowanie nakazuje

⁴ Zob. np. J. Majewski, *O wybranych pojęciach odpowiedzialności karnej*, [w:] *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 2, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012, s. 328–329. Odmienne twierdzi P. Kryczko, który nie uznaje odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych za rodzaj odpowiedzialności represyjnej, choć jednocześnie przyznaje, iż orzekane w ramach pociągania do takiego rodzaju odpowiedzialności sankcje mogą być surowe, a ich cechą jest represyjność uzasadniona wartością dobra podlegającego ochronie, czyli ładu finansów publicznych (zob. P. Kryczko, *Charakter prawny odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych*, [w:] *Sanacja finansów publicznych w Polsce. Aspekty prawne i ekonomiczne*, red. K. Świątek, A. Zalcewicz, Szczecin 2005, s. 409, 413).

⁵ W kwestii systematyki przepisów ustanawiających odpowiedzialność dyscyplinarną zob. R. Giętkowski, *Odpowiedzialność dyscyplinarna w prawie polskim*, Gdańsk 2013, s. 23–31. P. Czarnecki zwraca uwagę, że większość polskich opracowań poświęconych zagadnieniom odpowiedzialności dyscyplinarnej odnosi się do odpowiedzialności członków jednej grupy zawodowej, ewentualnie zestawia się odpowiedzialność dyscyplinarną członków kilku zbliżonych do siebie charakterem grup zawodowych. Zob. P. Czarnecki, *Koncepcja kodeksu odpowiedzialności dyscyplinarnej zawodów prawniczych – założenia modelowe*, [w:] *Węzłowe problemy procesu karnego. Materiały konferencyjne*, red. P. Hofmański, Warszawa 2010; idem, *Postępowanie dyscyplinarne wobec osób wykonujących prawnicze zawody zaufania publicznego*, Warszawa 2013.

⁶ Zob. np. R. Giętkowski, op. cit., s. 71–72; W. Kozielowicz, *Odpowiedzialność dyscyplinarna notariuszy – problematyka materialnoprawna i procesowa*, „Rejent” 2006, nr 9, s. 25; P. Kardas, *Przewinienie dyscyplinarne o charakterze ciągłym*, „Rejent” 2010, wydanie specjalne, *Odpowiedzialność dyscyplinarna notariusza*, s. 91. T. Bojarski twierdzi natomiast, że „nie ma prawa dyscyplinarnego w ogóle, ma ono charakter można powiedzieć branżowy, ponieważ odpowiedzialność dyscyplinarna ma zastosowanie tylko do niektórych grup

wskazanie wspólnych cech jego poszczególnych części, przesądzających o możliwości przyporządkowania danego zgrupowania regulacji do prawa dyscyplinarnego.

Radosław Giętkowski wymienia następujące typowe cechy odpowiedzialności dyscyplinarnej (ograniczę się do przytoczenia tych, które mogą mieć znaczenie z punktu widzenia prowadzonych w niniejszym artykule rozważań): 1) ma charakter ustawowy, 2) zasadniczo mogą ją ponosić wyłącznie osoby fizyczne, 3) odnosi się do indywidualnie określonych grup podmiotów, będących członkami pewnej organizacji publicznej, 4) jest ponoszona w związku z funkcjonowaniem tej organizacji, 5) nie obowiązuje w jej obszarze zasada *nullum crimen (delictum) sine lege*⁷, 6) ponosi się ją często za czyny jeszcze obojętne z punktu widzenia prawa karnego. Gdy do tego wyliczenia dodamy dolegliwość sankcji dyscyplinarnej⁸ nakierowaną na odstraszenie od podejmowania zachowań naruszających normy⁹, możemy uznać prawo dyscyplinarne za część prawa karnego *sensu largo*¹⁰. Dodajmy od razu, że jest to ujęcie modelowe, teoretyczne i niektóre

osób, nie odnosi się do wszystkich grup społeczno-zawodowych" (T. Bojarski, *Kilka uwag na temat relacji między odpowiedzialnością dyscyplinarną a karną*, „Państwo i Prawo” 2005, z. 3, s. 100). Por. uwagi P. Czarneckiego, *Postępowanie...*, op. cit., s. 24–27.

⁷ Zob. też K. Wojtyczek, *Zasada wyłączności ustawy w sferze prawa represyjnego. Uwagi na gruncie Konstytucji RP*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1999, z. 1; P. Kardas, op. cit., s. 106.

⁸ Zob. uwagi P. Józwiaka, uznającego odpowiedzialność dyscyplinarną za rodzaj odpowiedzialności represyjnej: P. Józwiak, *Stosowanie prawa karnego materialnego i procesowego w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów (zarys problematyki)*, [w:] *Odpowiedzialność dyscyplinarna w policji. I Seminarium Prawnicze w Pile z cyklu „Odpowiedzialność dyscyplinarna w służbach mundurowych”*, red. P. Józwiak, W. S. Majchrowicz, Piła 2011, s. 7; por. R. Giętkowski, op. cit., s. 106; zob. też W. Kozielowicz, *Odpowiedzialność dyscyplinarna notariuszy...*, op. cit., s. 25–26.

⁹ L. Gardocki pisze w tym kontekście zarówno o prewencji indywidualnej, jak i ogólnej (L. Gardocki, *Prawnokarna problematyka sędziowskiej odpowiedzialności dyscyplinarnej*, [w:] *Przestępstwo – kara – polityka kryminalna. Problemy tworzenia i funkcjonowania prawa. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarka*, red. J. Giezek, Kraków 2006, s. 194–195).

¹⁰ Zob. też K. Wojtyczek, op. cit., s. 56; J. R. Kubiak, J. Kubiak, *Odpowiedzialność dyscyplinarna sędziów*, „Przegląd Sądowy” 1994, nr 4, s. 5; L. Gardocki, op. cit., s. 191; P. Kardas, op. cit., s. 99 i n.; J. Majewski, op. cit., s. 328–329. Również E. Plebanek uznaje prawo dyscyplinarne za część prawa represyjnego, wskazując dodatkowo, że przewinienia dyscyplinarne stanowią podkategorię czynów zabronionych (E. Plebanek, *Wielowarstwowa struktura przestępstwa a materialna treść i model struktury przewinień dyscyplinarnych*, [w:] *Państwo prawa i prawo karne...*, op. cit.; zob. też W. Wróbel, A. Zoll, op. cit., s. 30–31). A. Świątłowski zalicza „prawo odpowiedzialności dyscyplinarnej” do prawa karnego *sensu largissimo* (A. Świątłowski, *Jedna czy wiele procedur karnych. Z zagadnień wewnętrznego zróżnicowania form postępowania karnego rozpoznawczego*, Sopot 2008, s. 13–14). Inaczej twierdzi R. Giętkowski, traktujący odpowiedzialność dyscyplinarną jako odpowiedzialność prawną regulowaną normami publicznego prawa ustrojowego (R. Giętkowski, op. cit., s. 71). T. Bojarski uznaje prawo dyscyplinarne za bliższe prawu administracyjnemu

regulacje stanowione przez polskiego ustawodawcę, a odnoszące się do odpowiedzialności dyscyplinarnej, mogą podawać w wątpliwość jego poprawność. Na potrzeby rozważania kwestii związanych z wyłączeniem odpowiedzialności takie założenie jest jednak jak najbardziej właściwe i wystarczające.

Dla uproszczenia w toku dalszego wywodu będę przyjmował, iż prawo karne oznacza wyróżnione tutaj prawo karne *sensu stricto*, regulujące kwestie odpowiedzialności za przestępstwa. Prawem represyjnym będę nazywał z kolei prawo karne *sensu largo*, obejmujące również prawo dyscyplinarne. Samo pojęcie prawa dyscyplinarnego, bez bliższego dookreślenia, będzie oznaczało zbiór przepisów regulujących odpowiedzialność dyscyplinarną w ramach jednej grupy zawodowej, a dokładniej: zbiór przepisów obejmujący katalog czynów sankcjonowanych przez prawo dyscyplinarne, przewidywanych za ich popełnienie sankcji dyscyplinarnych oraz zasad ponoszenia tej odpowiedzialności. W tym ujęciu przepisem prawa dyscyplinarnego będzie zatem przepis art. 53 ustawy z dnia 2 grudnia 2009 roku o izbach lekarskich¹¹ (dalej: „u.i.l.”), mówiący o tym, że członek izby lekarskiej podlega odpowiedzialności zawodowej (dyscyplinarnej), nie będzie zaś przepisem prawa dyscyplinarnego art. 8 tej samej ustawy, określający obowiązki członków izby lekarskiej.

Odpowiednie stosowanie przepisów prawa karnego materialnego do przewinień dyscyplinarnych

Regulacja podstaw odpowiedzialności dyscyplinarnej przez polskiego ustawodawcę jest najczęściej szczątkowa. Zazwyczaj brak ustawowego nakazu odpowiedniego stosowania norm prawa karnego materialnego. Jako wyjątki można tu wskazać regulacje nowszych ustaw, jak art. 112 pkt 2 u.i.l. czy art. 88 pkt 2 ustawy z dnia 1 lipca 2011 roku o samorządzie pielęgniarek i położnych¹², a także znowelizowane z końcem 2014 roku unormowania art. 95n ustawy z dnia 26 maja 1982 roku Prawo o adwokaturze¹³ oraz art. 74¹ ustawy z dnia 6 lipca 1982 roku o radcach prawnych¹⁴. Dwa pierwsze przepisy nakazują odpowiednie stosowanie przepisów rozdziałów I–III k.k. oraz art. 53 k.k., dwa kolejne ograniczają się

niż karnemu (T. Bojarski, *Kilka uwag...*, op. cit., s. 99–100). Wielokrotnie na temat uznania odpowiedzialności dyscyplinarnej za rodzaj odpowiedzialności represyjnej wypowiadał się Trybunał Konstytucyjny (zob. wyroki TK: z dnia 27 lutego 2001 r., K 22/00, OTK ZU-A 2001, nr 3, poz. 48; z dnia 26 listopada 2003 r., SK 22/02, OTK ZU-A 2003, nr 9, poz. 97; z dnia 19 marca 2007 r., K 47/05, OTK ZU-A 2007, nr 7, poz. 27; z dnia 29 czerwca 2010 r., P 28/09, OTK ZU-A 2010, nr 133, poz. 898).

¹¹ DzU z 2015 r., poz. 651 z późn. zm.

¹² DzU nr 174, poz. 1038 z późn. zm.

¹³ DzU z 2015 r., poz. 615 z późn. zm.

¹⁴ DzU z 2015 r., poz. 507 z późn. zm. Zmian dokonano ustawą z dnia 7 listopada 2014 r. o zmianie ustawy Prawo o adwokaturze oraz niektórych innych ustaw (DzU poz. 1778).

natomiast do nakazu stosowania przepisów rozdziałów I–III k.k. Najczęściej jednak ustawodawca ogranicza się do stwierdzenia, że w postępowaniu dyscyplinarnym należy odpowiednio stosować przepisy k.p.k.¹⁵ Powstaje zatem pytanie, czy jest uzasadnione/możliwe sięganie do analogii i stosowanie przepisów prawa karnego materialnego odpowiednio, nawet jeśli przepisy prawa dyscyplinarnego tej kwestii nie poruszają.

Przeciwko stosowaniu analogii może przemawiać ukształtowanie stanu normatywnego, w którym ustawodawca przewidział odesłanie do odpowiedniego stosowania regulacji prawa karnego procesowego, nie wypowiedział się natomiast co do odpowiedniego stosowania prawa karnego materialnego, co oznaczałoby, że odpowiednio można stosować tylko te pierwsze. Uznanie takiego postąpienia legislatora za umyślne sugerowałoby, że nie mamy do czynienia w przedmiotowym zakresie z luką prawną uzasadniającą stosowanie analogii. Zauważmy jednak, że prawo karne procesowe służy właśnie do umożliwienia stosowania norm prawa karnego materialnego i jako takie pełni funkcję wobec niego służebną¹⁶. Często też przepisy prawa karnego procesowego wprost odsyłają do przepisów prawa karnego materialnego albo posługują się pojęciami, których znaczenie można odczytać dopiero po sięgnięciu do regulacji materialnoprawnych¹⁷.

To, że w ustawie regulującej odpowiedzialność dyscyplinarną jednej grupy zawodowej ustawodawca posługuje się nakazem odpowiedniego stosowania przepisów części ogólnej ustawy karnej, a w ustawie regulującej odpowiedzialność dyscyplinarną innej grupy tak nie jest, nie posłuży jako argument przeciwko analogicznemu stosowaniu unormowań prawa karnego materialnego. W ten sposób ustawodawca pokazuje bowiem, że rozwiązania przyjęte w prawie karnym materialnym nadają się do odpowiedniego zastosowania na gruncie prawa dyscyplinarnego¹⁸.

Nie zapominajmy też, że odpowiedzialność dyscyplinarna, jako rodzaj odpowiedzialności represyjnej, podlega konstytucyjnym zasadom demokratycznego państwa prawnego, tj. zasadzie proporcjonalności czy domniemania niewinności, i wynikającym z nich regułom wspólnym dla całego prawa represyjnego.

¹⁵ Zob. np. art. 37¹ ustawy z dnia 16 września 1982 r. o pracownikach urzędów państwowych (DzU z 2013 r., poz. 269 z późn. zm.); art. 89 ustawy z dnia 20 czerwca 1985 r. o prokuraturze (DzU z 2011 r., nr 270, poz. 1599 z późn. zm.); art. 69 ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie (DzU z 2014 r., poz. 164 z późn. zm.); art. 79 ustawy z dnia 5 lipca 1996 r. o doradztwie podatkowym (DzU z 2011 r., nr 41, poz. 213 z późn. zm.); art. 78b ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o komornikach sądowych i egzekucji (DzU z 2015 r., poz. 790 z późn. zm.); art. 128 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (DzU z 2015 r., poz. 133 z późn. zm.); art. 223 ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym (DzU z 2012 r., poz. 572 z późn. zm.).

¹⁶ Zob. R. Giętkowski, op. cit., s. 113.

¹⁷ Ibidem, s. 114.

¹⁸ Ibidem, s. 111.

Wiele szczegółowych regulacji składających się na prawo karne czy prawo wykroczeń jest doprecyzowaniem tych zasad i w związku z tym racjonalne byłoby przynajmniej rozważenie możliwości ich przeniesienia na grunt prawa dyscyplinarnego¹⁹.

Wreszcie odpowiedzialność dyscyplinarna jawi się jako „blisko spokrewniona” z odpowiedzialnością karną²⁰, a struktura przewinienia dyscyplinarnego skonstruowana jest podobnie jak struktura przestępstwa²¹. Nie można jednak, jak chciałby Antoni Bojańczyk²², z owej kategoryjnej bliskości przesłańek odpowiedzialności karnej i dyscyplinarnej wyciągać wniosku o możliwości odpowiedniego stosowania przepisów części ogólnej k.k. w postępowaniach dyscyplinarnych regulowanych przepisami polskiego prawa dyscyplinarnego na mocy regulacji art. 116 k.k. Po pierwsze, art. 116 k.k. nie mówi o stosowaniu odpowiednim, lecz o stosowaniu jako takim, czyli stosowaniu wprost. Po drugie, wcale nie musi on mieć charakteru gwarancyjnego (według Bojańczyka wręcz „wybitnie gwarancyjnego”) – odpowiednie stosowanie niektórych przepisów części ogólnej k.k. (zwłaszcza tych z rozdziału II) prowadziłoby do poszerzenia zakresu zachowań pociągających za sobą odpowiedzialność dyscyplinarną. Po trzecie, przepis ten odnosi się do odpowiedzialności karnej rozumianej formalnie, ustawowo²³.

¹⁹ Ibidem, s. 115. Znamienna jest w tym kontekście wypowiedź W. Kozielewicza: „Oczywiście uznanie, że podstawowe zasady odpowiedzialności karnej obowiązują w postępowaniu dyscyplinarnym, nie musi nastąpić przez nawiązanie do przepisów kodeksu karnego. Można by w tym celu odwołać się do przepisów Konstytucji RP lub europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Droga ta wydaje się bardziej skomplikowana niż odniesienie się w nielicznych, wymagających tego wypadkach do norm zawartych w kodeksie” (W. Kozielewicz, *Odpowiedzialność dyscyplinarna notariuszy...*, op. cit., s. 164). Zob. też P. Kardas, op. cit., s. 112.

²⁰ A. Bojańczyk, *Z problematyki relacji między odpowiedzialnością dyscyplinarną i karną (na przykładzie odpowiedzialności dyscyplinarnej zawodów prawniczych)*, „Państwo i Prawo” 2004, z. 9, s. 29. Na temat relacji między odpowiedzialnością dyscyplinarną i karną zob. W. Kozielewicz, *Odpowiedzialność dyscyplinarna i karna notariusza – wzajemne relacje*, „Rejent” 2011, nr 6, s. 85–86, a także przywołane tam orzecznictwo TK. Por. też R. Giętkowski, op. cit., s. 89 i n.

²¹ Jest to szczególnie widoczne w rozważaniach E. Plebanek (op. cit.). Por. J. R. Kubiak, J. Kubiak, op. cit., s. 5–6; R. Giętkowski, op. cit., s. 184, z przywołaną tam literaturą przedmiotu.

²² A. Bojańczyk, op. cit., s. 30–31.

²³ Zob. J. Raglewski, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, t. 1: *Komentarz do art. 1–116 k.k.*, op. cit., s. 1258; O. Górniok, M. Filar, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2008, s. 546; T. Bojarski, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2009, s. 224; M. Mozgawa, [w:] *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2010, s. 266; M. Błaszczuk, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, t. 2: *Komentarz do artykułów 32–116*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2010, s. 1024. Por. też M. Bojarski, W. Radecki, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2005, s. 13.

Wszystkie te argumenty funkcjonalne *prima facie* prowadzą do umożliwienia analogicznego stosowania przepisów prawa karnego materialnego na gruncie prawa dyscyplinarnego. Tak też najczęściej przyjmuje w swoich orzeczeniach Sąd Najwyższy (choć z zastrzeżeniami odnoszącymi się do konkretnych instytucji prawa karnego materialnego, zwłaszcza kary łącznej czy zatarcia skazania)²⁴. Należy tu jednak poczynić dwa zastrzeżenia. Po pierwsze, do odpowiedniego stosowania nadawałyby się przede wszystkim przepisy określające zasady odpowiedzialności karnej oraz dyrektywy wymiaru kary. Odpowiednie stosowanie przyjętych w k.k. rozwiązań w zakresie kar i środków karnych, przedawnienia czy zatarcia skazania nie może mieć miejsca choćby z tego względu, że przepisy prawa dyscyplinarnego kwestie te regulują autonomicznie, w sposób często zupełnie odmienny od rozwiązań przyjętych w prawie karnym materialnym²⁵. Po drugie, skoro prawo dyscyplinarne należy uznać za dział prawa represyjnego, to niedopuszczalne jest stosowanie analogii na niekorzyść sprawcy przewinienia dyscyplinarnego²⁶. Co do zasady niemożliwe byłoby zatem odpowiednie stosowanie przepisów rozdziału II k.k., rozszerzających odpowiedzialność karną na formę stadialną usiłowania oraz na współsprawstwo i niesprawcze postacie współdziałania, czyli podżeganie i pomocnictwo²⁷.

Podstawową rolę w prawie represyjnym spełnia jednak nie wykładnia funkcjonalna, lecz wykładnia językowa i systemowa. Warto więc zastanowić się, jak z perspektywy analizy dogmatycznej, a także normatywnej można uzasadnić nakaz odpowiedniego stosowania przepisów części ogólnej k.k. w postępowaniu

²⁴ Zob. m.in. następujące wyroki SN: z dnia 5 listopada 2003 r., sygn. akt SNO 67/03, OSNSD 2003, nr 2, poz. 61; z dnia 22 czerwca 2004 r., sygn. akt SNO 22/04, LEX nr 472091; z dnia 25 stycznia 2007 r., sygn. akt SNO 74/06, LEX nr 471789; z dnia 14 lutego 2007 r., sygn. akt SNO 77/06, LEX nr 471825; z dnia 17 kwietnia 2008 r., sygn. akt SNO 24/08, LEX nr 1288827; z dnia 16 lutego 2009 r., sygn. akt SNO 97/08, LEX nr 1289041; z dnia 14 lipca 2009 r., sygn. akt SNO 42/09, OSNKW 2010, nr 5, poz. 44; z dnia 26 listopada 2014 r., sygn. akt SDI 35/14, LEX nr 1560209; z dnia 25 marca 2015 r., sygn. akt SNO 10/15, LEX nr 1666032. Zob. też postanowienie SN z dnia 22 lipca 2009 r., sygn. akt SNO 48/09, LEX nr 1288917.

²⁵ Zob. P. Czarnecki, op. cit., s. 185. Por. J. Matarewicz, *Czy sąd dyscyplinarny dla doradców podatkowych może stosować środki probacyjne?*, „Doradca Podatkowy” 2011, nr 5, s. 42–43.

²⁶ Zob. P. Kardas, op. cit., passim. Por. R. Giętkowski, op. cit., s. 116; J. R. Kubiak, J. Kubiak, op. cit., s. 6.

²⁷ Przepisy rozdziału II k.k. właściwie nie dokonują rozszerzenia podstaw odpowiedzialności karnej na fazę przygotowania (aby taka odpowiedzialność zachodziła, ustawodawca musi wyraźnie to wskazać w przepisie części szczególnej kodeksu lub przepisie karnym pozakodeksowym) oraz, zasadniczo, na inne niż jednosprawstwo sprawcze postaci współdziałania. W przypadku sprawstwa kierowniczego i sprawstwa polecającego ewentualne wykreślenie z k.k. art. 18 § 1 zd. 3 i 4 nie czyniłoby przeszkód w przypisaniu odpowiedzialności karnej za sprawstwo w większości przypadków, gdy przedmiotem rozważań czyni się typy skutkowe. Zob. M. Bielski, *Obiektywna przypisywalność skutku w prawie karnym*, niepubl. rozprawa doktorska, Kraków 2009, s. 376–380.

dyscyplinarnym. Takie rozważania w zakresie odnoszącym się do okoliczności wyłączających odpowiedzialność karną, przewidzianych między innymi w rozdziale III k.k., zostaną przedstawione w kolejnym punkcie.

Odpowiednie stosowanie uregulowań ustawy karnej wyłączających odpowiedzialność karną w postępowaniu dyscyplinarnym

Ustawodawca, stanowiąc przepisy regulujące zasady odpowiedzialności dyscyplinarnej, może wybrać dwa warianty. Pierwszy – dodajmy od razu: bardziej prawidłowy – polega na wprowadzeniu uregulowania wskazującego, że wobec przewinień dyscyplinarnych stosuje się odpowiednio przepisy prawa karnego dotyczące wyłączenia przestępności zachowania realizującego znamiona typu czynu zabronionego. Może też tę kwestię w ramach określania zasad ponoszenia odpowiedzialności dyscyplinarnej pominąć.

Pierwszy przypadek może budzić wątpliwości wtedy, gdy odwołanie obejmie tylko część okoliczności wyłączających przestępność. Rolą interpretatora jest wówczas ocena, czy takie pominięcie przez ustawodawcę było celowe i okoliczności nieobjętych odwołaniem nie należy stosować nawet *per analogiam*, czy też mamy do czynienia z luką prawną, którą należy odpowiednio wypełnić.

Inaczej należy rozstrzygnąć sytuację, gdy ustawodawca milczy w kwestii odpowiedniego stosowania okoliczności wyłączających przestępność w odniesieniu do przewinień dyscyplinarnych. Całkowite zrezygnowanie z ich odpowiedniego stosowania prowadziłoby często do rozstrzygnięć po prostu niesprawiedliwych²⁸. Sama możliwość opierania się organu dyscyplinarnego na tym, czy jego rozstrzygnięcie byłoby sprawiedliwe (słuszne), czy nie, byłaby jednak daniem mu zbyt dużej władzy (która i tak, ze względu na wyłączenie/ograniczenie zasady ustawowej wyłączności czynu w prawie dyscyplinarnym, jest znaczna) i deprecjonowaniem znaczenia ustawowych regulacji podstaw tego rodzaju odpowiedzialności. Poza tym jest to zaledwie kolejny argument funkcjonalny za odpowiednim stosowaniem określonej grupy przepisów k.k. Należy więc znaleźć sposób na uzasadnienie odpowiedniego stosowania okoliczności wyłączających odpowiedzialność karną w postępowaniu dyscyplinarnym o charakterze teoretyczno-dogmatycznym.

Pierwszy – i zarazem najprostszy – polega na stosowaniu odpowiednich uregulowań części ogólnej ustawy karnej *per analogiam*. Skoro analogia w prawie represyjnym jest dopuszczalna tylko wówczas, gdy działa na korzyść sprawcy, a okoliczności uchylające albo ograniczające odpowiedzialność mogą działać

²⁸ Zob. E. Zielińska, *Odpowiedzialność zawodowa lekarza i jej stosunek do odpowiedzialności karnej*, Warszawa 2001, s. 164; W. Koziół, *Odpowiedzialność dyscyplinarna sędziego za wykroczenie*, [w:] *Państwo prawa i prawo karne...*, op. cit., s. 359–360.

wyłącznie na korzyść sprawcy, z przyjęciem takiego sposobu nie powinny się wiązać problemy polegające na niedopuszczalnym zwiększeniu zakresu czynów pociągających za sobą odpowiedzialność dyscyplinarną jako rodzaj odpowiedzialności represyjnej. Powstaje jednakowoż pytanie, czy zastosowanie w postępowaniu dyscyplinarnym instytucji uchylającej odpowiedzialność karną i możliwej do zracjonalizowania na gruncie prawa karnego nie prowadziłoby do zbyt-niego zawężenia klasy przewinień dyscyplinarnych²⁹. Znaczna część okoliczności wyłączających przestępność czynu oparta jest bowiem na ważeniu dóbr i ocenie społecznej szkodliwości zachowania, tę zaś, jak i same dobra podlegające ochronie w prawie dyscyplinarnym, ujmuje się inaczej. Tę trudność można by jednak ominąć przez wskazanie, że odpowiednie stosowanie niekoniecznie oznacza zaaplikowanie jakiejś regulacji wprost: można ją wykorzystać z odpowiednimi, wynikającymi ze specyfiki danej gałęzi prawa, modyfikacjami³⁰. Należy też założyć, że takie odpowiednie stosowanie regulacji uchylających bezprawność, winę i karalność powinno prowadzić do uchylenia bezprawności, winy i samej tylko odpowiedzialności dyscyplinarnej („sankcjonowalności”) za popełnienie czynu odpowiadającego opisowi typu deliktu dyscyplinarnego.

Pewne problemy może na gruncie prawa dyscyplinarnego powodować odpowiednie stosowanie okoliczności wyłączających karalność, jeżeli odnoszą się one do tego, co sprawca czynu zabronionego uczynił już po zrealizowaniu znamion, a więc na przykład instytucji czynnego żalu skutecznego, współpracy z organami ścigania i wydania osób współdziałających w popełnieniu przestępstwa. Szczególnie wątpliwy wydaje się drugi przykład, ale i odpowiednie stosowanie regulacji czynnego żalu nie jest zagadnieniem bezspornym, zwłaszcza jeżeli ustawodawca nie daje podstaw do przyjmowania odpowiedzialności dyscyplinarnej za usiłowanie. Jeżeli przepis prawa dyscyplinarnego nakazuje odpowiednie stosowanie regulacji ustawy karnej odnoszących się do form stadialnych, to wówczas uchylenie odpowiedzialności dyscyplinarnej na drodze czynnego żalu wydaje się zasadne, ale jeżeli możliwość pociągania do odpowiedzialności dyscyplinarnej za zachowania określone jako usiłowanie przyjmujemy tylko na podstawie przepisów prawa dyscyplinarnego, wydaje się to już wątpliwe³¹.

²⁹ Należałoby rozstrzygnąć, czy rzeczywiście mamy do czynienia z luką konstrukcyjną lub szczególną luką aksjologiczną. Zob. L. Morawski, *Zasady wykładni prawa*, Toruń 2006, s. 208–209.

³⁰ Zob. J. Nowacki, „Odpowiednie” stosowanie przepisów prawa, *„Państwo i Prawo”* 1964, z. 3, s. 372 i n.

³¹ Z uchybieniem godności zawodu/urzędu można w wielu przypadkach powiązać nie tyle urzeczywistnienie jakiegoś stanu rzeczy, ile samo uzewnętrznienie zamiaru, którego osoba zajmująca określone stanowisko w ogóle nie powinna powziąć i uzewnętrznzić. Zachowanie, do opisu którego użylibyśmy nazwowego określenia „usiłowanie” popełnienia jakiegoś czynu, może więc zostać uznane za przewinienie dyscyplinarne, nawet jeżeli przepisy prawa dyscyplinarnego nie przewidują odpowiedniego stosowania art. 13 k.k.

Można też wskazać, że skoro konieczną przesłanką pociągnięcia do odpowiedzialności dyscyplinarnej jako rodzaju odpowiedzialności represyjnej jest możliwość postawienia sprawcy zarzutu winy, to winniśmy w postępowaniu dyscyplinarnym odpowiednio stosować uregulowane w ustawie karnej okoliczności wyłączające winę sprawcy. Czy tezę tę można rozciągnąć na okoliczności wyłączające bezprawność? Wydaje się, że skoro odpowiednio stosujemy okoliczności wyłączające winę, to tym bardziej powinniśmy odpowiednio stosować okoliczności wyłączające bezprawność. Na gruncie bardzo podobnego problemu w prawie karnym skarbowym Grzegorz Bogdan zaproponował rozwiązanie wskazujące, iż będąca podstawą wprowadzenia okoliczności wyłączającej bezprawność kolizja dóbr daje asumpt do przyjęcia, że sprawca działał w warunkach anormalnej sytuacji motywacyjnej i z tego względu jego zachowania nie można uznać za zawinione³². Ta ostatnia propozycja recypowana na grunt prawa dyscyplinarnego powodowałaby jednak niemożność odróżnienia okoliczności wyłączających bezprawność i winę sprawcy³³.

Odnosząc się już tylko do regulacji polskiego prawa dyscyplinarnego, można wskazać na jeszcze dwie możliwości recypowania okoliczności wyłączających przestępczość czynu do prawa dyscyplinarnego. Pierwsza polega na wykorzystaniu nakazu odpowiedniego stosowania art. 17 § 1 pkt 2 cz. 2 i art. 17 § 1 pkt 4 k.p.k. Skoro przepisy prawa dyscyplinarnego nakazują odpowiednie stosowanie przepisów k.p.k. wyłączających możliwość wszczęcia postępowania lub nakazujących jego umorzenie w sytuacji, gdy ustawa karna stanowi, że sprawca nie popełnia przestępstwa albo nie podlega karze, to należałoby w procesie rekonstrukcji norm prawa dyscyplinarnego uwzględnić również właściwe uregulowania k.k. Rozwijając tę myśl, można powiedzieć, że prawo dyscyplinarne nakazuje odpowiednie stosowanie nie tyle przepisów k.p.k., ile norm prawnych, dla których podstawą do rekonstrukcji są przepisy k.p.k. Jeżeli do poprawnego zdekodowania określonej normy prawa karnego procesowego konieczne jest odwołanie się do regulacji zawartych w ustawie prawnomaterialnej, to konieczne będzie ono również do poprawnego zrekonstruowania normy procesowej prawa dyscyplinarnego.

Druga propozycja wiąże się z wynikającym z odesłania do art. 2 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k. nakazem trafnej reakcji karnej (dyscyplinarnej), który jest niemożliwy do zrealizowania bez zastosowania odpowiednich okoliczności uchylających odpowiedzialność. Jak wskazał w wyroku z dnia 5 listopada 2003 roku sygn. akt SNO 67/03 Sąd Najwyższy:

³² G. Bogdan, *Rola kontratypów w prawie karnym skarbowym*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1998, z. 1–2, s. 73.

³³ Por. P. Józwiak, *Zgoda pokrzywdzonego jako okoliczność wyłączająca odpowiedzialność dyscyplinarną (rozważania na przykładzie tajemnicy zawodowej w niektórych zawodach prawniczych)*, [w:] *Zgoda pokrzywdzonego*, red. R. Zawłocki, Warszawa 2011.

[...] w postępowaniu dyscyplinarnym znajduje zastosowanie sformułowana w art. 2 § 1 pkt 1 k.p.k. zasada trafnej reakcji, wymagająca – m.in. – aby do odpowiedzialności dyscyplinarnej pociągnięto sędziego, który dopuścił się przewinienia służbowego, i aby trafnie orzeczono wobec niego przewidziane prawem środki. Skoro tak, to powiedzieć też trzeba, że funkcjonowanie tej zasady warunkowane jest koniecznością respektowania w omawianym postępowaniu pewnych naczelnych reguł prawa karnego materialnego. Trudno wręcz wyobrazić sobie, aby tak fundamentalna zasada procesowa mogła zostać zrealizowana bez uwzględnienia np. zasady winy, reguły określającej czas popełnienia czynu zabronionego, form czynu i form jego popełnienia, okoliczności wyłączających odpowiedzialność. Sąd Najwyższy jest zatem zdania, że w toku postępowania dyscyplinarnego należy sięgać – na zasadzie analogii iuris – do rozwiązań przewidzianych w kodeksie karnym³⁴.

Podsumowanie oraz wnioski

W przepisach prawa dyscyplinarnego najczęściej spotykany jest nakaz odpowiedniego stosowania w postępowaniu dyscyplinarnym przepisów k.p.k., nie ma natomiast mowy o odpowiednim stosowaniu przepisów części ogólnej k.k., z wyjątkiem najnowszych regulacji dotyczących lekarzy, pielęgniarek i położnych, adwokatów oraz radców prawnych. Taki stan prawny nie przeszkodził jednak Sądowi Najwyższemu w przyjęciu w szeregu orzeczeń tezy o możliwości odpowiedniego lub analogicznego stosowania przepisów części ogólnej k.k. w postępowaniu dyscyplinarnym. Stanowisko to, szczególnie istotne w zakresie przepisów rozdziału III k.k., formułujących okoliczności wyłączające odpowiedzialność, da się zracjonalizować, i to przy wykorzystaniu wielu argumentów z zakresu teorii i dogmatyki prawa karnego. Każdy z nich prowadzi jednak do możliwości (nakazu) odpowiedniego stosowania regulacji uchylających odpowiedzialność karną do przewinień dyscyplinarnych.

Należy też wyraźnie podkreślić, że z uwagi na uznanie odpowiedzialności dyscyplinarnej za rodzaj odpowiedzialności karnej *sensu largo* (odpowiedzialności represyjnej), w przypadku braku ustawowych podstaw, zabieg organu stosującego prawo dyscyplinarne polegający na odpowiednim zastosowaniu przepisów k.k. będzie dopuszczalny, o ile nie będzie prowadził do pogorszenia sytuacji procesowej obwinionego. Analogia na niekorzyść w prawie represyjnym jest bowiem niedopuszczalna. To zastrzeżenie nie będzie aktualne w przypadku, gdy przepis prawa dyscyplinarnego wyraźnie przewiduje nakaz odpowiedniego stosowania przepisów części ogólnej k.k.

Rysującą się w ostatnich latach tendencję polskiego ustawodawcy do wprowadzania w prawie dyscyplinarnym uregulowań nakazujących odpowiednie

³⁴ Zob. L. Gardocki, op. cit., s. 193–194; P. Józwiak, *Stosowanie...*, op. cit., s. 30; R. Giętkowski, op. cit., s. 114.

stosowanie przepisów części ogólnej k.k. należy ocenić zasadniczo pozytywnie³⁵. Nie oznacza to jednak, że na tle takich unormowań nie będą powstawały wątpliwości interpretacyjne. Wystarczy wskazać, że w postępowaniu w przedmiocie odpowiedzialności zawodowej lekarzy oraz pielęgniarek i położnych należy odpowiednio stosować przepisy rozdziałów I–III k.k. i art. 53 k.k., a w postępowaniu w przedmiocie odpowiedzialności dyscyplinarnej adwokatów i radców prawnych tylko przepisy rozdziałów I–III k.k. Tak wyraźne wskazanie przez ustawodawcę, które przepisy k.k. należy odpowiednio stosować wobec przewinień dyscyplinarnych, stanowi bardzo silną sugestię, że pozostałych przepisów odpowiednio stosować już nie można. Prowadzi to do dość zaskakującego wniosku, że w postępowaniu w przedmiocie odpowiedzialności dyscyplinarnej adwokatów i radców prawnych nie należy odpowiednio stosować unormowania art. 53 k.k., formułującego dyrektywy i zasady wymiaru kary za przestępstwo.

Poza tym niektóre okoliczności uchylające odpowiedzialność karną opisane są w przepisach części szczególnej k.k. lub w przepisach karnych pozakodeksowych. Gdyby posiłkować się argumentacją przedstawioną w poprzednim punkcie, problemy z odpowiednim stosowaniem przepisów przewidujących te okoliczności raczej by się nie pojawiły. Nakazanie przez ustawodawcę odpowiedniego stosowania jedynie przepisów rozdziałów I–III k.k. czyni jednak możliwość stosowania tych uregulowań wątpliwą. Być może zatem lepszym rozwiązaniem byłoby wskazanie, że w postępowaniu dyscyplinarnym stosuje się odpowiednio przepisy k.k., z wyjątkiem enumeratywnie wymienionych niektórych z nich, na przykład dotyczących kary łącznej, przedawnienia czy zatarcia skazania. Takie wyliczenie negatywne wychodziłoby naprzeciw wskazanym problemom.

THE ADEQUATE APPLICATION OF CIRCUMSTANCES EXCLUDING CRIMINAL LIABILITY TO DISCIPLINARY OFFENSES

ABSTRACT

The author assumes the legitimacy of distinguishing the concepts of criminal liability in the strict sense and criminal liability in the broad sense (repressive liability). Constitutional guarantees of criminal law apply to any kind of repressive liability, including disciplinary liability.

The provisions of disciplinary law usually order the adequate application of the regulations of the Code of Criminal Procedure and remain silent on the adequate application of the provisions of the Criminal Code. Nevertheless, in the doctrine and in the jurisdiction, taking into account functional arguments, it is most often assumed that

³⁵ Wychodzi ona zresztą naprzeciw postulatowi formułowanemu w literaturze przedmiotu. Zob. np. W. Kozielewicz, *Stosowanie prawa karnego materialnego i procesowego w postępowaniu dyscyplinarnym w sprawach sędziów (zarys problematyki)*, [w:] *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska*, red. L. Leszczyński, E. Skrzętowicz, Z. Hołda, Lublin 2005, s. 464; L. Gardocki, op. cit., s. 199–200.

there is a possibility of adequate application of the provisions of the substantive criminal law.

Particularly important for the rationality of the legal response provided by disciplinary law provisions is resolving the issue of adequate application of the provisions formulating the circumstances excluding from criminal liability. The author proposes to look at this issue not only from the perspective of functional interpretation, but primarily basing on the normative and theoretical-dogmatic analysis. This leads to the conclusion that adequate application of these provisions in the disciplinary procedure is possible.

This paper also contemplates the normative consequences of the introduction of the regulations requiring adequate application of specific provisions of substantive criminal law to disciplinary offenses. There is formulated a *de lege ferenda* postulate on the merits of introducing regulations requiring adequate application of all the provisions of the Criminal Code, except for the enumerated provisions that are not congruent to the disciplinary provisions.

KEYWORDS

disciplinary liability, disciplinary offense, repressive liability, analogy in the law, adequate application of the provisions, circumstances excluding criminal liability

BIBLIOGRAFIA

1. Bielski M., *Obiektywna przypisywalność skutku w prawie karnym*, niepubl. rozprawa doktorska, Kraków 2009.
2. Bogdan G., *Rola kontratypów w prawie karnym skarbowym*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1998, z. 1–2.
3. Bojańczyk A., *Z problematyki relacji między odpowiedzialnością dyscyplinarną i karną (na przykładzie odpowiedzialności dyscyplinarnej zawodów prawniczych)*, „Państwo i Prawo” 2004, z. 9.
4. Bojarski M., Radecki W., *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2005.
5. Bojarski T., *Kilka uwag na temat relacji między odpowiedzialnością dyscyplinarną a karną*, „Państwo i Prawo” 2005, z. 3.
6. Czarnecki P., *Koncepcja kodeksu odpowiedzialności dyscyplinarnej zawodów prawniczych – założenia modelowe*, [w:] *Węzłowe problemy procesu karnego. Materiały konferencyjne*, red. P. Hofmański, Warszawa 2010.
7. Czarnecki P., *Postępowanie dyscyplinarne wobec osób wykonujących prawnicze zawody zaufania publicznego*, Warszawa 2013.
8. Gardocki L., *Prawnokarna problematyka sędziowskiej odpowiedzialności dyscyplinarnej*, [w:] *Przestępstwo – kara – polityka kryminalna. Problemy tworzenia i funkcjonowania prawa. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarka*, red. J. Giezek, Kraków 2006.
9. Giętkowski R., *Odpowiedzialność dyscyplinarna w prawie polskim*, Gdańsk 2013.
10. Józwiak P., *Stosowanie prawa karnego materialnego i procesowego w postępowaniu dyscyplinarnym policjantów (zarys problematyki)*, [w:] *Odpowiedzialność dyscyplinarna w policji. I Seminarium Prawnicy w Pile z cyklu „Odpowiedzialność dyscyplinarna w służbach mundurowych”*, red. P. Józwiak, W. S. Majchrowicz, Piła 2011.

11. Józwiak P., *Zgoda pokrzywdzonego jako okoliczność wyłączająca odpowiedzialność dyscyplinarną (rozważania na przykładzie tajemnicy zawodowej w niektórych zawodach prawniczych)*, [w:] *Zgoda pokrzywdzonego*, red. R. Zawłocki, Warszawa 2011.
12. Kardas P., *Przewinienie dyscyplinarne o charakterze ciągłym*, „Rejent” 2010, wydanie specjalne, *Odpowiedzialność dyscyplinarna notariusza*.
13. *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, t. 1: *Komentarz do art. 1–116 k.k.*, red. A. Zoll, Warszawa 2010.
14. *Kodeks karny. Część ogólna*, t. 2: *Komentarz do artykułów 32–116*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2010.
15. *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2008.
16. *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2009.
17. *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2010.
18. Kozielewicz W., *Odpowiedzialność dyscyplinarna notariusza – wzajemne relacje*, „Rejent” 2011, nr 6.
19. Kozielewicz W., *Odpowiedzialność dyscyplinarna notariuszy – problematyka materialnoprawna i procesowa*, „Rejent” 2006, nr 9.
20. Kozielewicz W., *Odpowiedzialność dyscyplinarna sędziego za wykroczenie*, [w:] *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 2, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012, s. 359–360.
21. Kozielewicz W., *Stosowanie prawa karnego materialnego i procesowego w postępowaniu dyscyplinarnym w sprawach sędziów (zarys problematyki)*, [w:] *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska*, red. L. Leszczyński, E. Skrętowicz, Z. Hołda, Lublin 2005.
22. Kryczko P., *Charakter prawny odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych*, [w:] *Sanacja finansów publicznych w Polsce. Aspekty prawne i ekonomiczne*, red. K. Świąch, A. Zalcewicz, Szczecin 2005.
23. Kubiak J. R., Kubiak J., *Odpowiedzialność dyscyplinarna sędziów*, „Przegląd Sądowy” 1994, nr 4.
24. Majewski J., *O wybranych pojęciach odpowiedzialności karnej*, [w:] *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 2, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012.
25. Matarewicz J., *Czy sąd dyscyplinarny dla doradców podatkowych może stosować środki probacyjne?*, „Doradca Podatkowy” 2011, nr 5.
26. Morawski L., *Zasady wykładni prawa*, Toruń 2006.
27. Nowacki J., „Odpowiednie” stosowanie przepisów prawa, „Państwo i Prawo” 1964, z. 3.
28. Plebanek E., *Wielowarstwowa struktura przestępstwa a materialna treść i model struktury przewinień dyscyplinarnych*, [w:] *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 2, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012.
29. *System Prawa Karnego*, t. 1: *Zagadnienia ogólne*, red. A. Marek, Warszawa 2010.
30. Świątowski A., *Jedna czy wiele procedur karnych. Z zagadnień wewnętrznego zróżnicowania form postępowania karnego rozpoznawczego*, Sopot 2008.
31. Wojtyczek K., *Zasada wyłączności ustawy w sferze prawa represyjnego. Uwagi na gruncie Konstytucji RP*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1999, z. 1.
32. Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010.
33. Zielińska E., *Odpowiedzialność zawodowa lekarza i jej stosunek do odpowiedzialności karnej*, Warszawa 2001.

